

EDİRNE YENİ SARAY'DAKİ DÂRÜSSAÂDE VE ENDERUN AĞALARININ DAİRELERİ

*The Chambers for The Aghas of Dârüssaâde and Enderun at the New Palace
in Edirne*

Murat KOCAASLAN*

ÖZ: Osmanlı hanedan üyelerinin yaşadığı saray; Harem, Enderun ve Birun olmak üzere üç ayrı teşkilât ile yönetilmekteydi. Sarayın harem bölümünün başında bulunan dârüssaâde ağası aynı zamanda; bütün harem ağalarının, Sarây-ı Cedîd ve Sarây-ı Atîk teberdarları ve kozbekçilerinin, Haremeyn-i şerifeyn görevlilerinin, selâtin ve vüzerâ evkafı ile dârüssaâde ağaları ve mensupları evkafı görevlilerinin amiriydi. Sarayın bir diğer teşkilâtı olan Enderun teşkilâtı ise derece ve hizmet itibarıyla; büyük ve küçük odalar; doğancı koğuşu; seferli koğuşu, kiler odası, hazine odası ve has oda olmak üzere farklı odalardan müteşekkildi. Bu çalışma, sarayın harem ve Enderun teşkilâtına mensup ağalarının Edirne Yeni Saray'daki yaşam alanlarının tasvirini, R. Osman'ın Edirne Sarayı üzerine yapmış olduğu eseri, Saray'da 1217 Zilhicce (H.)/20 Nisan 1803 (M.) tarihinde yapılan keşif sırasında çizilmiş olan plan ve 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılında ağalara ait yaşam alanlarında yapılan tamirata ilişkin tutulan kayıtlara dayanarak yapmaktadır. Bu bağlamda, çalışma Osmanlı Saray mimarisi araştırmalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Adı geçen ağaların yaşam alanlarının tasvirini yapmanın en önemli zorluğu Edirne'deki Saray'ın günümüze ulaşmamış olmasıdır. Böyle bir durum fiziki bir gözlem yapmayı olanaksız kılmaktadır. Ancak farklı dönemlerde yapılan veya yapılması planlanan tamiratlara ilişkin tutulan kayıtlar bu zorluğu aşma bakımından oldukça fazla bilgi ihtiva etmektedir. Bu bağlamda bu çalışma ele aldığı kayıtlar ile yeni mekânların varlığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu konuda yapılacak olan çalışmalara da katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Yeni Saray, Dârüssaâde, Enderun, Tamirat

ABSTRACT: The Palace wherein the members of the Ottoman dynasty lived was managed by a three separate organizations mainly consisting of "Harem", "Enderun" and "Birun". The Agha of "dârüssaâde" at the head of "Harem" section of the Palace, was also the superior of all the Harem Aghas, "Sarây-ı Cedîd" and "Sarây-ı Atîk" "Teberdar" and "Kozbekçiler", officials of "Haremeyn-i Sherifeyn", the Aghas of "Selatin" (Sultans) and "Vüzerâ" (Viziers) Foundations and "dârüssaâde" Aghas and members of foundation officials. The Enderun Organization, which is the another organization of the palace, in terms of degree and service, consisted of large and small rooms, falconer ward; as well as different rooms including

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe Yerleşkesi, Çankaya/Ankara, muratkocaaslan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4306-7112

Geliş Tarihi / Received: 31.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 08.06.2020

Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

campaign ward, cellar room, treasury room and privy chamber. This study describes the living areas of the Aghas of Harem and Enderun Organization of the Palace in Edirne New Palace, based on the work of art drawn by R. Osman on the Edirne Palace, the plan drawn up during the exploration made in 1217 Zilhicce (H.)/ April 20th, 1803 (M.) at the Palace and the records kept in relation with the repair and restoration of the living spaces for the Aghas in the year of 1171 (H) -1757-58 (M). In this context, the study aims to contribute to the Ottoman Palace architectural researches. The most important challenge about making description of the living spaces of the said Aghas is that the Palace in Edirne has not survived to the present day. Therefore, such a situation makes physical observation impossible. However, the records which were kept in relation with the repairs made or planned to be made at different periods include much more information in terms of overcoming and coping with the aforementioned examined challenge. In this context, this study reveals the existence of new locations through the records. However, the study also contributes to the future studies to be carried out on this issue.

Keywords: Edirne, New Palace, Dârüssaâde, Enderun, Repair

Giriş

Osmanlı hanedan üyelerinin yaşadığı saray; Harem, Enderun ve Bîrun olmak üzere üç ayrı teşkilât ile yönetilmekteydi. Bu üç sınıftan harem ağaları ile Enderun teşkilâtındaki bâbüssaâde cemaatine mensup ağalar tavâşîylerden (hadım) oluşmaktaydı. Orta Çağ'da Müslüman ve Türk devletlerinde mevcut olan hadım kullanma geleneğinin, Osmanlı sarayında, ilk defa ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Mehmed Neşrî, II. Murad'ın (1421-44/1446-51) İsfendiyar'ın¹ (1392 (?)-1440) kızını almaya gönderdiği düğün alayında Şerafeddin Paşa ve Reyhan Paşa adında iki hadımın da isimlerini zikreder.² Tarihçinin verdiği bilgiye göre iki paşa da olasılıkla Çelebi Sultan Mehmed (1413-21) döneminde sarayda yetişmiş olmalıdır.

Sarayın harem bölümünün başında bulunan dârüssaâde ağası aynı zamanda; bütün harem ağalarının, Sarây-ı Cedîd ve Sarây-ı Atîk teberdarları ve kozbekçilerinin, Haremeyn-i şerîfeyn görevlilerinin, selâtin ve vüzerâ evkafı ile dârüssaâde ağaları ve mensupları evkafı görevlilerinin amiriydi. 1577-1772 yılları arasında ağanın mahiyetinde elli beş görevli bulunmaktaydı. Bunlar ağayân-ı dârüssaâde (otuz beş kişi) ve ferrâşân-ı dârüssaâde (yirmi kişi) olmak üzere iki ayrı sınıftan oluşmaktaydı. Bununla birlikte dârüssaâde ağasına bağlı görevliler arasında: Hazînedâr-ı şehriyârî, başmusâhip ve musâhipler, lalalar, vâlide sultan başağası ve diğer ağaları,

¹ Sinop'ta hüküm süren Candaroğulları Beyliği'nin hükümdarı.

² Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ II*, Haz. Faik Reşit Unat - Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 579; Fuat Köprülü hadım kullanımının en azından I. Bayezid (1389-1402) döneminde olduğunu söyler; Fuad M. Köprülü, "Hadım", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. V/1, Millî Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1987, s. 46.

sultanların başağaları ve diğer ağaları, vâlide sultan ve sultanların kethüdâları, kadın, usta ve kalfa unvanı verilen haremdeki kadın görevliler, dârüssaâde ağası yazıcısı, Haremeyn müfettişi, Haremeyn muhasebecisi, Haremeyn mukâtaacısı bulunmaktaydı³.

Osmanlı sarayının bir diğer teşkilatı olan Enderun teşkilatı derece ve hizmet itibarıyla; büyük ve küçük odalar; doğancı koğuşu; seferli koğuşu, kiler odası, hazine odası ve has oda olmak üzere farklı odalardan müteşekkildi. Enderun'un ilk kademesi olan küçük ve büyük odalara acemi oğlanları mektebinde başarılı olanlar seçilirdi. Bunlara İslam dini ve kültürü, Türkçe, Arapça ve Farsça dersleri verilir, ayrıca güreş, ok çekme, koşu, atlama, gibi spor talimleri de yaptırılırdı. Büyük odanın başında bulunan zabıt aynı zamanda seferli koğuşuna da bakan saray kethüdasıydı. Ayrıca; oda başı, imam, külhancıbaşı gibi oğlanlar da odada bulunmaktaydı. Küçük odada ise oda kethüdası adıyla bir zabıt ve daha sonra sırasıyla odabaşı ve simitçibaşı gelmekteydi.⁴ 1086 (H.)/1675 (M.) senesinde büyük ve küçük odalar Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarındaki teşkilatlarıyla birlikte lağvedilmiştir.⁵ Enderun'un teşkilatının bir diğer koğuşu olan doğancılar koğuşu kırk kişiden oluşmaktaydı ve IV. Mehmed (1648-87) zamanında kaldırıldı. IV. Murad'ın (1623-40) 1635 yılında teşkil ettiği seferli koğuşu Enderun'un bir diğer koğuşuydu. İlk kurulduğu zaman Enderun halkının çamaşırlarının yıkayıp düzenlenmesi ile görevli olan koğuş daha sonra bir sanat mektebi hüviyetine dönüştürülerek, buradaki gençler hânende, kemankeş, musikişinas, berber, pehlivan gibi meslek dallarında yetiştirildi. Ancak 1247 (H.)/1831 (M.) yılında koğuş lağvedilince buranın ağaları hazine ve kiler koğuşuna verilmiştir.⁶

Fatih Sultan Mehmed (1444-46/1451-81) zamanında kurulan ve Enderun teşkilatı içinde derece olarak seferli koğuşunun üzerinde bulunan kilerci koğuşunun başında *serkilârî-i hâssa (kilercibaşı)* bulunmaktaydı. Koğuşun görevleri arasında; padişaha yemek servisi yapmak, padişahın ve harem-i hümayunun et, ekmek, tatlı, şerbet gibi yiyecek ve içeceklerini hazırlamak, saray odaları ve mescitlerinin mumlarını temin etmek vardı.⁷

³ Ülkü Altındağ, "Dârüssaâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 1.

⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 308 vd.

⁵ İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 310.

⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 311-313.

⁷ İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 313.

Fatih Sultan Mehmed zamanında kurulan bir diğer koğuş ise başlarında *hazinedarbaşı ve hazine kethüdâsı* bulunan hazine koğuşuydu. Aynı zamanda hazinedarbaşı Saray'ın en nüfuzlu kişisiydi. Bununla birlikte *ehl-i hiref* teşkilatının başı olmasının yanında, Enderun hazinesi, Saray'a ait mücevherat ve kıymetli eşyanın da korunmasında sorumluydu. Koğuşun mevcudu farklı tarihlerde 150'ye kadar çıkmıştır.⁸

Enderun teşkilatının sonuncusu olan *has oda* da Fatih Sultan Mehmed döneminde kurulmuştur. Odanın dört meşhur zabiti bulunmaktaydı. Bunlar: Has odabaşı, silâhdar, çuhadar, rikâbdardı. Tüm bu zabitler içinde sadece has odabaşı padişah huzuruna çıkma ayrıcalığına sahipti. Has odanın görevleri arasında; hırka-i saâdet dairesinin temizlenmesi ile eşyanın bakımının yapılması, kandil gecelerinde öd ağacı yakılması, gülsuyu dökülmesi ve mukaddes emanetlerin korunması bulunmaktaydı. Bununla birlikte hünkâr müezzini, sır kâtibi, sarıkçıbaşı, kahvecibaşı, başçavuş gibi padişahın hizmetinde bulunanlar da bu odadan seçilirdi.⁹

Bu çalışmada yukarıda üzerinde durulan saray ağalarından Dârüssaâde ve Enderun teşkilâtına mensup ağaların Edirne Yeni Saray'daki yaşam alanları üzerinde durulmuştur. Ancak böyle bir çalışmada en büyük zorluk Edirne'deki saray'ın günümüze ulaşmamış olmasıdır. Bu durum fiziki bir gözlem yapmayı olanaksız kılmaktadır. Bu nedenle çalışmada yaşam alanlarının çözümlenmesi dönem kaynakları ve kayıtları üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Kullanılan kaynaklar arasında R. Osman'ın Edirne Sarayı üzerine yapmış olduğu kıymetli eseri bulunmaktadır. Bir başka kaynak ise 27 Zilhicce 1217 Zilhicce (H.)/20 Nisan 1803 (M.) tarihli keşif sırasında hazırlanan Saray'ın vaziyet planıdır (Plan 1). Plan muhtemelen daha sonra İkinci Ordu kalfası Edirneli Avadis Benliyan tarafından kopya edilmiş, ardından R. Osman, Benliyan'dan aldığı bu planı istinsah etmiştir.¹⁰

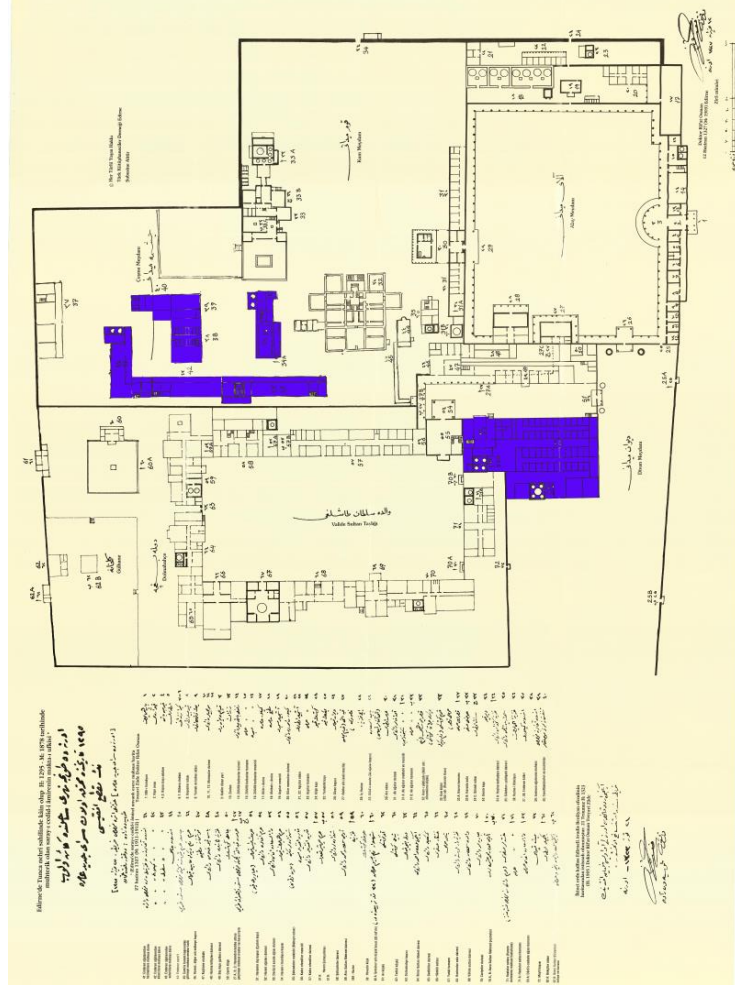
⁸ İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 315-322.

⁹ İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 322-339.

¹⁰ Sarây-ı Cedîd-i Amire'de 27 Zilhicce 1217 (H.)/20 Nisan 1803 (M.) tarihinde yapılan keşif tamir keşif defteri hassa mimar Ahmed Nuri Efendi ile Agop Kalfa tarafından tanzim olmuştur. Keşifin ehemmiyeti ise tespit sırasında çizilen bir plandır. Plan daha sonra İkinci Ordu kalfası Edirneli Avadis Benliyan tarafından kopyalanmıştır. Ardından Doktor Rifat Osman, Benliyan'dan almış olduğu bu planı istinsah etmiştir. Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, Yay. Süheyl Ünver, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 113-114; Ratip Kazancıgil, *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne, 1994; Ayrıca bk. Mustafa Özer, "Edirne Yeni Saray'ın Avadis Benliyan Tarafından Hazırlanan 1905 Tarihli Vaziyet Planı Hakkında Düşünceler", Ed. F. Hitzel, *14th International Congress of Turkish Art Proceedings*, Paris, 2013, s. 559-566.

EDİRNE YENİ SARAY'DAKİ DÂRÜSSAÂDE VE ENDERUN AĞALARININ DAİRELERİ

Son bir kaynak ise 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılında ağalara ait yaşam alanlarında yapılan tamirlara ilişkin kayıtlardır.¹¹

Plan 1. Avadis Benliyan'ın Edirne Yeni Saray Planı
(R. Osman, *age.*, 113-114; R. Kazancıgil, *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*)

¹¹ Edirne Sarayı'nı 1703 yılında terk edilmesinden elli dört yıl sonra, III. Mustafa'nın emriyle 1171 (H.)/1757-58 (M.) başlatılan ve Yusuf Efendi ve Canibî damadı Ahmed Efendi'nin görevlendirildiği tamirat. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Bâb-ı Defterî, Başmuhasabe Bina Eminliği (D.BŞM.BNE.d.) 15933. Dârüssaâde ve Enderun ağaları mahallerinde yapılması planlanan tamirat için öngörülen bütçenin toplamı 19.805.110 akçedir. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 22.

Edirne Yeni Saray (Sarây-ı Cedîd-i Âmire)

Sarây-ı Cedîd-i Âmire'nin (*Tunca Sarayı, Edirne Sarây-ı Hümâyûnu, Hünkâr Bahçesi Sarayı*) inşasına II. Murad'ın (1421-51) saltanatı yıllarında başlanılmış ancak Sultan'ın aniden ölmesiyle inşaat yarım kalmıştır. Yarım kalan projeyi Murad'ın oğlu II. Mehmed (1444-46/1451-81) tamamlamıştır.¹² Saray'ın önemli yapılarından Cihannüma Kasrı'nın (*Has Oda veya Kasr-ı Padişâhi*) kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre 855 (H.)/1451-52 (M.) yılında başlanılan inşaat 858 (H.)/1454 (M.) yılında bitirilmiştir.¹³ Mehmed'in 1451-67 yılları arasındaki hayatını ve seferlerini anlatan Kritobulos (Kritovulos),¹⁴ padişahın Edirne'de şehrin dışında Meriç nehri yakınlarında yüksek bir kasır yaptırdığını söyler. Yazara göre, saf mermerden yapılmış olan kasrın dış tezyinatı göz alıcı altın ve gümüş karışık renkli nakışlarla süslüydü, içi ise ruhlara ferahlık vermekteydi. Çevresi de bahçeler, bostanlar, ağaçlar ve sayısız çiçeklerle kaplıydı.

Edirne Sarayı'nda özellikle I. Süleyman (1520-66), II. Selim (1566-74) ve IV. Mehmed (1648-87) yıllarında yapı faaliyetleri artsa da daha sonraki yıllarda Saray'ın bakımı yapılmamış kimi mekânlar bakımsızlıktan yok olmuş, kalan birkaç bina da harabeye dönüşmüştür.¹⁵ Her ne kadar II. Mahmud (1808-39) devrinde Saray binaları için bir proje başlatılmak istense de yapılan keşif sonrasında tamirat için büyük bir bütçe gerektiği anlaşılınca bundan vazgeçilmiştir.¹⁶ Bununla birlikte Saray'daki en önemli hasar 1829 yılında Rusların Edirne'yi işgali sonrasında olmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde ahşap binalar yıkılmış ve kârgîr binalar da hasar görmüş,

¹² Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, III. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 256; R. Osman, *age.* s. 21; İ. H. Uzunçarşılı, *age.* s. 10.

¹³ Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne, 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, C. 1/1, Haz. Niyazi Adıgüzel - Raşit Gündoğdu, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2014, s. 79.

¹⁴ Kritovulos Mikhael, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni (İstanbul'un Fethi)*, Çev. Karolidi, Türkçeye Çev. Muzaffer Gökman, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi, 1967, İstanbul, s. 26; Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, Çev. Ari Çokona, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 24-25.

¹⁵ Tahsin Öz, "Edirne Yeni Sarayında Kazı ve Araştırmalar", *Edirne: Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 217.

¹⁶ BOA., Cevdet Saray (C.SM.), 943, 1501, 2353, 2396, 2431, 2693, 3391, 3394, 4607, 4629, 5683, 6809; BOA. HAT. 29095, 29106, 29150, 35466; bk. Önder Demir, *Belgelerle Saray-ı Cedîd-i Amire-i Edirne*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999, s. 57; bu dönemde bazı yerler kısmi de olsa onarılmıştır. R. Osman, *age.*, s. 43.

duvarlardaki çiniler ise sökülüp götürülmüştür.¹⁷ Bu büyük hasarın ardından Sultan Abdülaziz'in (1861-76) Avrupa seyahati sırasında, Edirne'ye de uğrayacağı düşüncesiyle Saray'da yeni bir inşaat faaliyeti başlatılsa da yapılan çalışma kapsamlı olmamıştır. Zira R. Osman yapılan çalışmayı tamirden çok binaların tahrip edilmesi olarak eleştirmektedir.¹⁸ Saray'ın büyük bir kısmının yok olması ise 1876-77 yılları arasında Ruslar ile yapılan savaş sırasında olmuştur. Savaş döneminde cephanelik olarak kullanılan Saray binalarında bulunan silahların Rusların eline geçmesini engellemek için binalar ateşe verilince Saray üç gün boyunca yanmıştır.¹⁹ Yaşanan bu felaketten sonra Saray'dan geriye kalan, çini, madenî eşya, hamam kurnası gibi eşyalar dönemin valisi Rauf Paşa tarafından yabancı misafirlere hediye olarak verilmiştir.²⁰ Edirne Sarayı'ndan günümüze ancak Adalet Kulesi, Cihannüma Kasrı'nın temel izleri, bâbüssaâde kapısı, mutfaklar ve Kum Kasrı hamamı ulaşabilmiştir.

Günümüze gelemeyen Edirne'deki Yeni Saray hakkındaki bilgilerimizin en önemli kaynağı R. Osman'dır.²¹ Yazar, yaptığı ayrıntılı çalışmasında Saray'ın inşasından itibaren yapılan ilaveler ve tamiratlardan söz etmekte, canlı tanıkların anlatımı ve dönem kaynakları ışığında değerlendirmektedir.²² Saray üzerine çalışmaları bulunan araştırmacılardan bir diğeri ise A. Süheyl Ünver'dir. Yazar çalışmalarında hem Saray'ın genelini hem de Saray'da bulunan kasırları değerlendirmektedir.²³ Bir başka araştırmacı, aynı zamanda

¹⁷ O. Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, İstanbul, 1940, s. 29.

¹⁸ R. Osman, *age.*, s. 44.

¹⁹ R. Osman, *age.*, s. 45; Öz, T., "Edirne Yeni Sarayında Kazı ve Araştırmalar", *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 218.

²⁰ R. Osman, *age.*, s. 51.

²¹ Rifat Osman'ın Edirne Sarayı hakkında tuttuğu notlar Türk Tarih Kurumu tarafından satın alınmıştır. Topyavizade Rifat Osman, *Edirne Sarayı Hümayunu ve Kasırlar*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y/732.

²² Bu anlamda R. Osman ve A. Süheyl Ünver'in Saray üzerine yazdıkları bir çalışma için bk. Rifat Osman ve A. Süheyl Ünver, "Edirne Sarayı Hakkında", *Yeni Türk Mecmuası*, C. V, S. 57, İstanbul, 1937, s. 1114-1127.

²³ A. Süheyl Ünver'in yapmış olduğu bazı çalışmalar için bk. Ahmet Süheyl Ünver, "Edirne Sarayı Cedid-i Amiresi", *Yeni Mecmua*, S. 85, 1923, s. 389-391; A. S. Ünver, "Edirne Sarayı", *Yeni Mecmua*, S. 86, 1923, s. 409-411; A. S. Ünver, "Edirne Sarayında Hamamlar", *Yücel*, S. 26, 1937, s. 55-59; A. S. Ünver, "Edirne Sarayının Kum Kasrı", *Arkitekt*, S. 9, 1939, s. 253-257; A. S. Ünver, *Edirne Sarayında Kum Kasrı*, İstanbul, 1940; A. S. Ünver, *Edirne'de Fatih'in Cihannüma Kasrı*, İstanbul Fetih Derneği Yayınları, İstanbul, 1953; A. S. Ünver, "Adalet Kasrı", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 11, İstanbul, 1966, s. 30-31.

Saray'da bir dizi kazı da yapmış olan Tahsin Öz'dür.²⁴ Oktay Aslanapa²⁵, S. Hakkı Eldem²⁶ ve Ekrem Hakkı Ayverdi²⁷ gibi araştırmacılar da Saray'ın geneli ve saray yapıları hakkında çalışmalar yapmışlardır. Bununla birlikte Osmanlı arşiv kayıtları da Saray hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda Tayyib Gökbilgin'in yayınladığı II. Bayezid (1481-1512) dönemine ait bir harç-ı hassa muhasebe defteri Saray'da bir dizi tamiratın yapıldığını göstermektedir.²⁸ Said Öztürk'ün yayınladığı kayıtlar ise I. Ahmed döneminde Saray'da yapılan 1022-23 (H.)/1613-14 (M.) yıllarına tarihlenen çalışmalara odaklanmaktadır.²⁹ İbrahim Sezgin 1529 yılında Saray'da gerçekleştirilen tamiratları ele aldığı çalışmasında 16. yüzyılın ikinci yarısında Saray'daki tamirat, malzeme fiyatları ve işçilik ücretleri üzerinde durmaktadır.³⁰ Önder Demir'in 1993 yılında tamamladığı yüksek lisans tezi, Saray üzerine yapılan önceki çalışmalar ile birlikte arşivinde Edirne Yeni Saray'da yapılan tamiratların kayıtlarının sunulduğu bir çalışmadır.³¹ Murat Kocaaslan ve H. Ahmet Arslantürk'ün ortaklaşa yaptıkları iki çalışmadan biri IV. Mehmed (1648-87) döneminde Saray'da yapılan onarımları değerlendirmektedir. Çalışmada özellikle IV. Mehmed'in Saray'ı kullanmaya başladığı ilk yılların tespiti yapılmıştır.³² Diğer çalışma ise II. Mustafa (1695-1703) döneminde haremde yapılan muhtelif tamirlere odaklanmaktadır.³³ Murat Kocaaslan, I. Abdülhamid (1774-1789) döneminde Saray'daki tamirat girişimini ele aldığı çalışmasında, tamiratların

²⁴ T. Öz, agm., s. 217-222.

²⁵ Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1949, s. 143-175.

²⁶ S. Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, C. I, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul, 1969; S. Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, C. II, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1974.

²⁷ E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, C. III, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, İstanbul, 1989, s. 234-266.

²⁸ M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1952, s. 97-102.

²⁹ Said Öztürk, "I. Ahmed Döneminde Edirne Sarayı Tamiri", *Osmanlı*, C. X, Ankara, 1999, s. 435-439; Said Öztürk, "Sultan I. Ahmed Döneminde Edirne Sarayı Tamiri", *I. Edirne Sarayı Sempozyumu (1995 Edirne)*, Edirne, 1999, s. 269-274.

³⁰ İbrahim Sezgin, "1529 yılında Edirne Sarayında Gerçekleştirilen İnşa ve Tamir Faaliyetleri", *İzzet Günâğ Kayaoğlu Hatıra Kitabı Makaleler*, İstanbul, 2005, s. 397-407.

³¹ Ö. Demir, *age*.

³² Murat Kocaaslan-H. Ahmet Arslantürk, "Padişah İçin Hazırlık: 1067-1068 (1656-58) Yıllarında Edirne Sarayı'nda Onarımlar ve Yeni Mekânlar", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. XIV, S. 55, 2012, s. 1-28.

³³ Murat Kocaaslan - H. Ahmet Arslantürk, "Sultan II. Mustafa Saltanatında Edirne Sarayı: 1696-1698 Harem Tamiratları", *Turkish Studies*, C. IX, S. 1, 2014, s. 271-312.

sadece ihtiyaçtan dolayı değil, aynı zamanda devletin itibarıyla ilgili olduğunu da ortaya koymaya çalışmıştır.³⁴ Miraç Tosun da çalışmasında aynı yaklaşımla Saray'daki tamiratların sadece ihtiyaçtan dolayı değil devletin itibarıyla da ilgili olduğunu göstermektedir.³⁵ Murat Kocaaslan 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılında Saray'ın harem bölümündeki³⁶ ve Arz Odası ile Kum Kasrı'ndaki tamiratları ele aldığı³⁷ çalışmalarında uzun bir aradan sonra Saray'da yapılması planlanan onarımlara odaklanmaktadır. Üzerinde durulan bu çalışmaların yanı sıra bir de Saray'da muhtelif dönemlerde yapılan kazılardan elde edilen veriler de bilim dünyası ile paylaşılmıştır.³⁸

³⁴ Murat Kocaaslan, "Düşmanlarımıza Bâ'is-i Helecân Vermek: Edirne Yeni Saray'ı Tamir Etmek", *Bellekten*, C. LXXVIII, S. 281, 2014, s. 149-171.

³⁵ Miraç Tosun, "Şan-ı Devlet-i Aliyye'yi Korumak ya da Edirne Sarayı'nı Tamir Etmek", *History Studies*, C. VI, S. 6, 2014, s. 183-194.

³⁶ Murat Kocaaslan, "Edirne Yeni Saray'ın Harem Bölümünde H 1171 (M 1757-58) Yılında Yapılan Onarımlar", *Sanat Tarihi Dergisi*, C. XXIX, S. 1, 2020, s. 133-151.

³⁷ Murat Kocaaslan, "Edirne Yeni Saray'ın Arz Odası ve Kum Kasrı'nın 1171/1757-58 Yılı Onarımları", *History Studies*, C. XII, S. 3, 2020, s. 1177-1204.

³⁸ Son dönemde sarayda yapılan bilimsel çalışmaların değerlendirildiği yayımlar için bk. Gönül Cantay, "Edirne Sarayı Kazısı 1999 (Matbah-ı Amire Yemek Salonları)", *4. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (2000 Van)*, Van, 2000, s. 65-76; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı (Matbah-ı Amire) Kazısı 1999", *22. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Ankara 2001, s. 439-448; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazıları 2001", *Yeni Ozan Ağacı Kültür-Sanat-Edebiyat Dergisi*, C. III, S. 27, 2001, s. 3; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı (1999-2000) Keramik Buluntuları", *5. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırma Sempozyumu Bildirileri (2001 Ankara)*, Ankara, 2001, s. 145-160; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısında Bulunan Figürlü Keramikler", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan) Bildirileri (2002 İzmir)*, İzmir, 2002, s. 175-179; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı, 2000", *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, Ankara, 2002, s. 29-40; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazıları 2001 Buluntuları", *6. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri (2002 Kayseri)*, Kayseri, 2002, s. 229-238; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı, 2001", *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, Ankara, 2003, s. 29-40; G. Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı 2001", *Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (XXIV: 2002 Ankara)*, Ankara, 2003, s. 29-38; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı Lüle Buluntuları", *Sanat Tarihi Defterleri*, S. 7, İstanbul 2003, s. 15-24; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı Lüle Buluntuları", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, C. VII, S. 1, 2005, s. 108-120; Gönül Cantay, "Edirne Yeni Sarayı 2002 Yılı Buluntularının Değerlendirilmesi", *7. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (2003 İstanbul)*, İstanbul, 2006, s. 57-61, 202-208; Mustafa Özer, "Edirne Yeni Sarayı'nın (Saray-ı Cedid-i Amire) Mevcut Durumu, Sorunları ve Yapılması Gerekenler", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, S. 2, 2011, s. 37-56; Mustafa Özer, "Edirne Sarayı (Saray-ı Cedid-i Amire)'nden Günümüze Ulaşabilen Yapılar Hakkında", *Turkish Studies*, C. IX, S.10, 2014, s. 809-836; Mustafa Özer, *Edirne Sarayı (Saray-ı Cedid-i Amire) Kısa Bir Değerlendirme*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

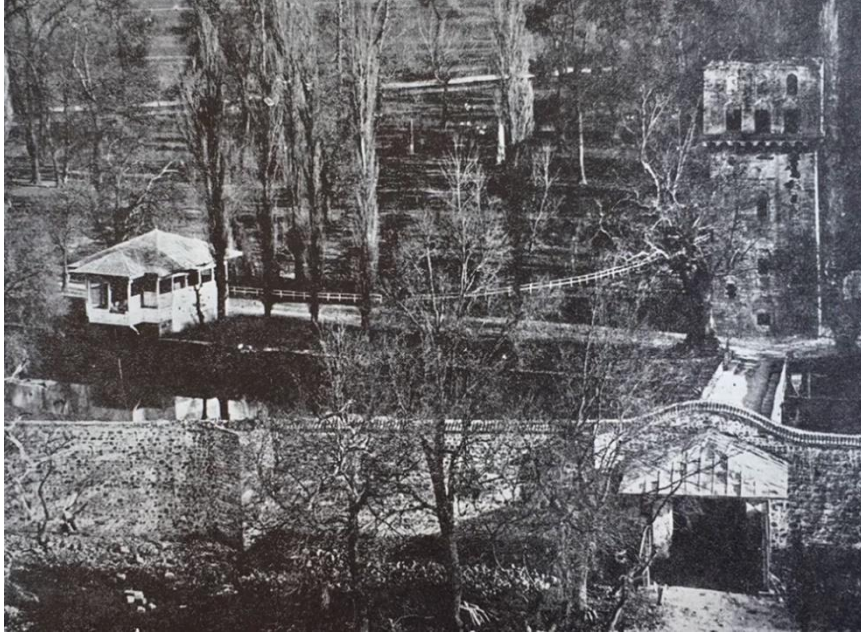
Dârüssaâde ve Enderun Ağalarına Ait Yaşam Alanları

R. Osman, Edirne Sarayı'nın: "*kârgîr, ahşap, bir katlı iki veya müteaddit katlı, kıymet-i mimarileri beyninde hiçbir nisbet bulunmayan muhtelif cesametlerde müteferrik ve yekdiğerine dar yollar, koridorlar ve sofalar ile muttasıl ve tevarih-i muhtelifede inşa olunmuş dairelerden ibaret*" olduğunu söyler.³⁹ Yukarıda da belirtildiği üzere Saray'ın neredeyse tamamı günümüze ulaşmadığından, yazarın bu tasviri sadece dönem kaynaklarının anlatılarından ve modern araştırmacıların yorumlarından doğrulanabilmektedir. Eldeki mevcut bilgiler ise Saray'ın inşa edildiği alanın mevcut durumunun mimari yapılanmayı doğrudan etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda Tunca Nehri kollarının arasındaki bir alana inşa edilen Saray'ın korunma amaçlı kalın duvarları bulunmamaktaydı. Bunun yerine nehrin mevcut durumundan yararlanılarak üç metre yükseklikte bir duvar inşa edilmişti. E. H. Ayverdi, Saray'ın önemli bölümlerinden biri olan Kum Meydanı'nın duvarlarının ancak 100-110 cm. kalınlığında ve 3,5 m. yüksekliğinde olduğunu söyler.⁴⁰ Ayverdi'ye göre, sarayın bâbüssaâdeden gelen uzunlamasına ekseni doğu-batı doğrultusunda 30° kuzeye dönüktü ve dönem yapıları da bu eksene paralel ve dik olarak inşa edilmişti.⁴¹ Saray'ın duvarlarını Nehir tarafından gösteren 1290 (H.)/1873-74 (M.) yılında çekilmiş bir fotoğrafta (Resim 1) ön tarafta sundurmalı basit bir kapı ve payandalarla takviye edilmiş olan yaklaşık 3-3,5 m. yüksekliğinde bir duvar açıkça görülmektedir.

³⁹ R. Osman, *age.*, s. 61.

⁴⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi - İ. Ayadın Yüksel, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1976, s. 137; Ayrıca, bk. E. H. Ayverdi, *age.*, s. 237; İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 12.

⁴¹ E. H. Ayverdi, *age.*, s. 237.

Resim 1. Edirne Yeni Saray Cihânnümâ Kasrından 1290/1873-74 Yıllarında Çekilmiş Fotoğraf. Demir Kapı, ihata Duvarı, İftar Köşkü, Adalet Kasrı. (E. H. Ayverdi, *age.*, s. 239)

Alay Meydanı, Kum Meydanı, Divan Meydanı, Enderun Meydanı (Çeşme Meydanı) ve Valide Meydanı (Taşlık) olmak üzere beş büyük meydandan müteşekkil (Plan 1) Saray'da; 119 oda, 21 dîvânâne, 22 hamam, 13 mescit, 16 büyük kapı, 13 koğuş, 4 kiler, 5 mutfak ve 14 kasır bulunmaktaydı.⁴² Saray'ın meydanlarından Dîvân-ı Hümâyûn üyelerine ait koğuşların da bulunduğu Divan Meydanı'nın, güneyinde Alay Meydanı, batısında ise mumcular dairesinden kuzeye doğru uzanan Saray'ın çevre duvarı bulunmaktaydı. Bu duvar üzerinde Alay Köşkü, baltacılar ait daireler, meydanın doğusunda ise Kubbealtı dairesi, iç hazine binaları ile Harem-i hümâyûn ağalarına ait daireler yer almaktaydı (Plan 1/52-53). Alay Meydanı'ndan yemekli kapı ile geçilen Divan Meydanı'na harem tarafından Çadırli kapıdan, Saray'ın dışından ise Baltacılar kapısından girilirdi. Meydanda bulunan yapılar arasında; Camlı Köşk, Kubbealtı dairesine ve iç

⁴² O. Aslanapa, *age.*, s. 147; Şehsuvaroğlu, Saray birimlerinin sayılarını aynı vermekle birlikte, Kum Kasrı, Cihânnümâ Kasrı ve harem dairelerinden başka on tane daha kasır olduğunu, hamam sayısının ise yirmi olduğunu söyler. Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Edirne'de Fatih'in Sarayı", *TOK. Belleteni*, s. 232-233, 1961, s. 10; R. Osman, *age.*, s. 62.

hazine yazıcılarına ait daireler, başkapıgulâmı dairesi, dâru's-saâde ağası dairesi, harem ağalarına ait daire ve koğuşlar, Alay Köşkü ve Baltacı dairesi ile koğuşları bulunmaktaydı (Plan 1).⁴³

Dârüssaâde Ağası ve Harem Ağalarına Ait Mekânlar

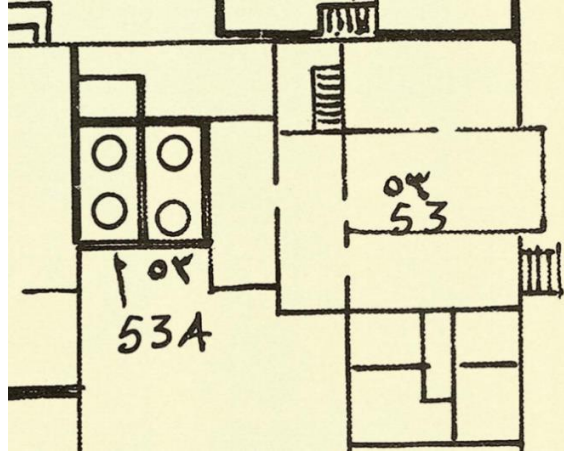
Sarayın Divan Meydanı'nda bulunan Kubbealtı dairesinin arkasından başlayan ve şehzadeler mektebine geçişi sağlayan geçidin karşısında Dârüssaâde ağası dairesi (Plan 1/53) yer almaktaydı. R. Osman'ın verdiği bilgiye göre, daire 28 zira' uzunluğunda ve 20 zira' da genişliğinde bir sakfın altındaki sekiz oda ve dört kurnalı bir hamamdan müteşekkildi. Girişin önünde iki mermer sütun ile taşınan sakfın altında ise üç kademeli mermer bir merdiven bulunmaktaydı. Merdivenlerden çıkılıp sütunların arasından geçildikten sonra bir mermerliğe ulaşıldı. Mermerliğin sağında ağanın hususi odaları yer almaktaydı.⁴⁴ Avadis Benliyan'ın çizdiği planda 53 numara ile gösterilen yer R. Osman'ın tasvirini yaptığı ağanın dairesi olarak belirtilmektedir. Bunun hemen yanında bulunan ağanın hamamı ise 53A ile gösterilmiştir. Plandan anlaşıldığı kadarıyla ağanın dairesi Osman'ın da belirttiği üzere birkaç farklı mekândan müteşekkildir. Ancak plan ayrıntılı bir tasviri ihtiva etmediğinden ve mekânların isimleri belirtilmediğinden Osman'ın anlatımında geçen odaların tespitini yapmak mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılı tamiratına ait kayıtlarda bazı mekânların isimleri zikredilmektedir. Buna göre ağanın kullanımına sunulan mahalde 2.460.000 akçe tutarındaki bir tamirattan söz edilmektedir. Bu tutar (*Dâire-i mûmâ-ileyhin*) yedi bâb oda, şîrvân ve dehlizlerindeki⁴⁵ “tecdîdiyle iktizâ” eden mahallerin gerekli olan malzemelerin alımı için belirtilmiştir.⁴⁶ Tamiri yapılacak yedi bâb oda R. Osman'ın sözünü ettiği odalar olmalıdır. Zira Benliyan'ın planında da ağanın dairesi birden fazla odayla gösterilmektedir (Plan 2/53).

⁴³ R. Osman, *age.*, s. 79-84; Ratip Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi*, Edirne, 1995, s. 12-13.

⁴⁴ R. Osman, *age.*, s. 81-82, 88. Ayrıca bk. R. Kazancıgil, *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*, s. 12-13.

⁴⁵ “Dâire-i mûmâ-ileyhin yedi bâb oda ve şîrvân ve dehlizlerinde iki kat tavan ve tahta ve taş döşemeleri ve sıva ve boyaları tecdîdiyle iktizâ eden mahalleri ta'mirâtı ve tekmîl-i mâlzemeleri, tûlen: 100 zirâ'; arzan: 30 zirâ'; terbi'î: 3.000 zirâ'; fi 820; 2.460.000 akçe”. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 17.

⁴⁶ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 17.

Plan 2. (53) Dârüssaâde Ağası Dairesi, (53A) Hamam,
(Benliyan'ın planından ayrıntı)

Tamirat kayıtları ağanın kullandığı mahallere ilişkin başka bilgileri de ihtiva etmektedir. Mesela “mahall-i mezkûrede” tahtânî bir kasrın adı geçer: “etrâfî sûtunlu cam çârçûbeli dehlîzli elvân boya tavanlı tahta döşeme derûnu mermer havuzlu münhedim olan tahtânî kasrın”. Anlaşıldığı kadarıyla etrafı sütunlu ve cam çerçevesi olan tahtânî kasrın sakf kurşunları 180.000 akçeye tamir olunacaktır.⁴⁷ R. Osman bu kasrı zikretmemekle birlikte ağaya ait hususi odalardan söz etmektedir. Olasılıkla ağanın kullandığı hususi odalardan biri bu kasır olmalıdır.

R. Osman'ın anlatımında geçen bir başka yer ise ağanın kullandığı hamamdır.⁴⁸ Zira Benliyan planında bu hamamı 53A olarak göstermektedir (Plan 2/53A). Dört kurnalı olarak belirtilen hamamın 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılında harap bir halde olduğu anlaşılmaktadır. İki halveti, bir soğukluğu ve kapı aralığı olduğu belirtilen ve “müceddeden binâ olunacak kârgîr hammâm” için 768.000 akçe bütçe hazırlanmıştır.⁴⁹ Kayıtlarda “mahall-i mezkûrede camlı ve pencere ve tavanlı tahta döşemeli kurşun sakflı câmekân odası ile Bağdadî tavanlı taş döşemeli kemer-i ocak”tan da söz edilmektedir. Her iki yerde yapılacak olan tamiratın (*tûlen*: 19 *zirâ*’; *arzan*: 12 *zirâ*’; *terbî*’i: 380-152=228 *zirâ*’; *fî* 300) 68.400 akçeye mal

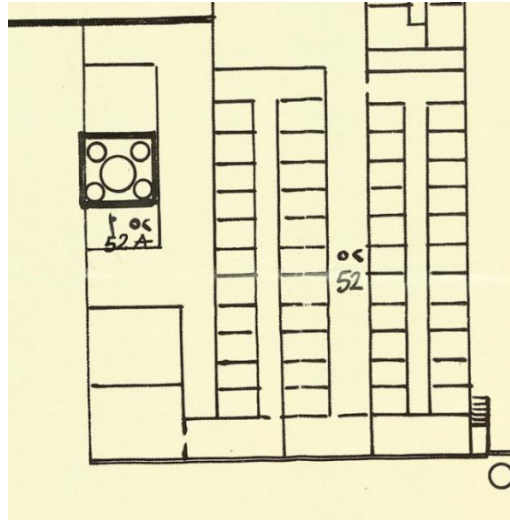
⁴⁷ “Tûlen: 15 *zirâ*’; arzan: 12 *zirâ*’; *terbî*’i: 180 *zirâ*’; *fî* 1.000 ma’a sakf ve ağardılma-i mermer; 180.000 akçe”. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 17.

⁴⁸ R. Osman, *age.*, s. 81.

⁴⁹ “Tûlen: 20 *zirâ*’; arzan: 16 *zirâ*’; *terbî*’i: 320 *zirâ*’; *fî* 2.400 768.000 akçe”. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 17.

olacağı hesaplanmıştır. Ayrıca hamamın külhanına mücedded taş kemer-i ocak için ise (*tûlen: 4 zirâ'; kadden: 10 zirâ'; arzan: 2 zirâ'; terbi'i: 80 zirâ'; fi 60*) 4.800 akçe bütçe ayrılmıştır.⁵⁰

R. Osman, ağanın dairesinin bitişiğinde (batısında) harem ağalarına ait iki büyük koğuş, bir hamam, bir çamaşırhane ve sakf altındaki abdest musluklarından söz etmektedir.⁵¹ Benliyan da çizdiği planda koğuşları 52 numara ile göstermiştir (Plan 3/52). Planda görülen ve ortada bir koridor ve etrafında sıralanan odalardan müteşekkil koğuş, R. Osman'ın belirttiğine göre, 70 zirâ' uzunluğunda ve 20 zirâ' genişliğindeydi ve bir sakf altında her birinde birkaç şirvan olan dört katta altmış dört hücreden oluşmaktaydı. Hücreler ise 3,5 zirâ' uzunluğunda ve 2,5 zirâ' genişliğinde küçük odalardı.⁵² Hem R. Osman'ın belirttiği hem de Benliyan'ın planında görüldüğü üzere hücreler koğuşların iki tarafında da olduğundan ortalarında uzunlamasına bir koridor da bulunmaktaydı. Dehlizlerin sonunda ise şirvan merdiveni ve bahçe kapısı, diğer uçta ise büyük bir ocak vardı. Ağaların kullanmış olduğu hamam (Plan 3/52A), çamaşırlık ve abdest muslukları ise koğuşun bahçesi dahilindeydi.⁵³

Plan 3. (52) Harem Ağaları Koğuşu, (52A) Hamam, (Benliyan'ın planından ayrıntı)

⁵⁰ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 17.

⁵¹ R. Osman, *age.*, s. 81-82.

⁵² R. Osman, *age.*, s. 81-82.

⁵³ R. Osman, *age.*, s. 82.

1171 (H.)/1757-58 (M.) tarihli kayıtlar R. Osman'dan farklı olarak bu mahalde ikinci ve üçüncü ağaların dairelerinden söz etmektedir. Buna göre dairelerinin sakf kurşunun tevdîi için (*tûlen: 90 zirâ'; arzan: 20 zirâ'; terbi'î: 1.800 zirâ'; fi 80*) 144.000 akçe masraf yapılacaktır. Bununla birlikte kayıtlarda ağaların kullandığı ve (*tûlen: 90 zirâ'; arzan: 20 zirâ'; terbi'î: 1.800 zirâ'; fi 560*) 1.008.000 akçeye tevdîd olunacak altı bâb odalarıyla koğuşların tasviri yapılmaktadır: “*etrâf dîvârlı camlı ve pencereci ve dîvânîhâne ve şîrvân ve dehlîzli iki kat tavanlı tahta ve taş döşemeli... ve sıvalı ma'a mâlzeme-i sâiresi mükemmel altı bâb odalarıyla koğuşları*”. Yapılan bu tasvir, R. Osman'ın koğuşlar için yapmış olduğu tasvir ile benzerlik gösterir. Ayrıca tamirat için öngörülen bütçenin fazla olması odaların sayılarının fazla olmasının yanı sıra, harap halde olmalarıyla açıklanabilir. Yine kayıtlardaki birkaç bilgi de Osman'ın verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Zira kayıtlarda adı geçen mahalde keniflerden ve altında yedi adet musluğun bulunduğu, etrafı sütunlu ve üzeri kurşun sakfla örtülü bir yerden söz edilmektedir. Bununla birlikte yıkık olan (*münhedim*) ve bir halvetli kârgîr hamâmın müceddeden binâsı için (*tûlen: 8 zirâ'; arzan: 6 zirâ'; terbi'î: 48 zirâ'; fi 2.400*) 115.200 akçe ve yenilenmesi gereken taş kemerli külhan ocağı için ise (*terbi'î: 40 zirâ'*) 12.000 akçe masraf zikredilmektedir.⁵⁴

R. Osman ağaların kullandığı bir camiden de söz etmektedir. Ancak ayrıntılı malumat vermeyen yazar, caminin camlı oda olarak bilinen odanın önünde olduğunu belirtir.⁵⁵ 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılında cami tamirat kapsamına alınan yapılar arasında belirtilmektedir. Dahası yapının ayrıntılı bir tasviri de yapılmıştır: “*etrâf dîvârlı camlı ve pencereci elvân boya ile münakkaş tavanlı tahta döşemeli mahfilli ma'a mâlzeme mükemmel kurşun sakflı müceddeden câmi'-i şerîf*”. Anlaşılacağı üzere örtüsü dıştan kurşun kaplı olan caminin zemini ahşap ve tavanı ise elvan boyalıydı.⁵⁶

R. Osman, caminin önünde (pişigâhında) olduğunu belirttiği camlı oda için: “*otuz zira' terbiinde sakfî kurşunlu ve cevanib-i erbaası (dört tarafı) camlı büyük pencerelerden vücuda geldiğini*” ve odanın harem ağalarının mektebi olarak da kullanıldığını söyler.⁵⁷ 1171 (H.)/1757-58 (M.) tarihli kayıtlarında bir camekânlı odanın adı geçmektedir. Ne yazık ki müştemilatıyla (*tûlen: 10 zirâ'; arzan: 6 zirâ'; terbi'î: 60 zirâ'; fi 300*)

⁵⁴ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁵⁵ R. Osman, *age.*, s. 82.

⁵⁶ “Tamir için “*tûlen: 18 zirâ'; arzan: 12 zirâ'; terbi'î: 216 zirâ'; fi 360, 77.760 akçe*” hesap çıkarılmıştır. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁵⁷ R. Osman, *age.*, s. 82.

18.000 akçeye tecdîd olunacak oda hakkında ayrıntılı bir tasviri yapılmamıştır. Bununla birlikte aynı yerde dört bâb oda ve üç bâb koğuştan da söz edilmektedir. 470.400 akçe (*tûlen: 56 zirâ'; arzan: 15 zirâ'; terbi'i: 840 zirâ'; fi 560*) gibi yüksek bir masraf yapılacak oda ve koğuşlara ilişkin yine ayrıntılı bir malumat verilmemektedir.⁵⁸

Musâhib Ağalara Ait Mekânlar

R. Osman'ın değinmediği ve Benliyan'ın planında da geçmeyen bir yer ise musâhib ağalara ait mekânlardır. Ancak 1171 (H.)/1757-58 (M.) kayıtlarında bu ağalara ait mekânlardan söz edilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla harem ağalarının mahallinde bulunan ağaların mahalli yedi bâb oda ve bir de hamamdan müteşekkildi.⁵⁹ Anlaşıldığı kadarıyla 288.000 akçeye (*tûlen: 40 zirâ'; arzan: 15 zirâ'; terbi'i: 600 zirâ'; fi 480*) tamir olunacak yedi bâb odanın yanında dehliz ve bir de divanhane bulunmaktaydı: “dâire-i mezkûrede kezâlik malzemeleriyle mahlût yedi bâb tecdîd olunacak odaları ve dehlîz ve dîvânhâne”. Kayıtlarda ağalara ait hamamın ayrıntılı tasviri yapılmamaktadır. Mücedded olunacak hamamın “derûn ve bîrûnu”nun sıvasıyla “hazînesine lökün kalay”, tepe camları ile döşeme mermerleri ve tahta kerevetlerin tecdîdi yapılacağı belirtilmektedir. Yapılacak tamirat için öngörülen bütçe sadece (*terbi'i: 520 zirâ'; fi 120*) 62.400 akçedir. Bununla birlikte aynı mahalde “münhedim” oldu belirtilen memşâların sakf kurşununun (*tûlen: 25 zirâ'; arzan: 10 zirâ'; terbi'i: 250 zirâ'; fi 300*) 75.000 akçeye tecdîdinde yapılacağı belirtilmektedir.⁶⁰

Enderun Teşkilatına Ait Mekânlar

Yukarıda da üzerinde durulduğu üzere Enderun teşkilatı büyük ve küçük odalar; doğancı koğuşu; seferli koğuşu, kiler odası, hazine odası ve has oda olmak üzere farklı odalardan müteşekkildi. Teşkilata mensup ağaların Edirne Yeni Saray'daki yaşam alanları genel olarak Enderun Meydanı'nda (Çeşme Meydanı) bulunmaktaydı.⁶¹ R. Osman bu meydandaki koğuşları şöyle tarif etmektedir: “Enderun meydanının şimal cephesini her türlü tertibat-ı mimariye itibariyle birbirine müşabih ve fakat cesametli cüz'i farklar ile tahalûf eden üç koğuş tahdil eder”. Bununla birlikte meydanda her koğuşa mahsus abdesthaneler, çeşmeler ve teneffüs mahallerinin de olduğunu belirtmektedir.⁶² Benliyan'ın planında ise teşkilatın kullandığı mekânların bir

⁵⁸ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁵⁹ Tamirat kapsamında ağaların dairelerinin sakf kurşununun tecdîdi için: “tûlen: 98 zirâ'; arzan: 28 zirâ'; terbi'i: 2.744 zirâ'; fi 180, 493.920 akçe” masraf belirtilmektedir. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁶⁰ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁶¹ R. Osman, *age.*, s. 53.

⁶² R. Osman, *age.*, s. 84.

kısmı gösterilmektedir (Plan 1). Buna göre, 34A hazîne kethüdâsı dairesi, 35 silahdar-ı padişahi dairesi, 36 hazine-i hümayun, 39 Enderun ağaları mahalli, 40 teneffüskâneler ve musluklar, 41 hazinelilere ait daire, 42 kilercilere ait daire, 43 seferlilere ait daire, 44 Enderun camisiydi.

Hazînedâr Ağa Dairesi

Enderun teşkilatı içinde yer alan hazine koğuşunun başındaki hazînedâr ağanın dairesi Enderun Meydanı'nda bulunmaktaydı.⁶³ Ağanın dairesi 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılı kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla iki kat oda ve şirvândan müteşekkildi: “Dâire-i mezkûrede iki kat oda ve şirvânlarının mâlzemeleriyle mahlût mükemmel tecdîdi”. Anlaşıldığı kadarıyla iki kat ve şirvânlı olan dairede yapılacak tamirat için (*tûlen: 32 zirâ’; arzan: 13 zirâ’; terbi’î: 416 zirâ’; fi 660*) 274.560 akçe bütçe hazırlanmış ancak tamirat hakkında ayrıntılı malumat verilmemiştir. Ayrıca dairenin sakf kurşunun tamirine ilişkin verilen bilgilerden, örtünün dıştan kurşun kaplığı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴

Horendelere Ait Mekânlar

R. Osman’ın anlatısında ve Benliyan’ın planında geçmeyen ancak 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılı tamiratında adı geçen bir diğer yer ise horendelere ait mekânlardır. Ne yazık ki odaların ayrıntılı bir tasviri yapılmamaktadır. Kullandıkları mekânlar arasında; aralık odalar, hamam ve kenîflerin adı geçmektedir. Kayıtlarda horendelerin yaşam alanlarının kaç odadan müteşekkil olduğu açıkça belirtilmemektedir. Bununla birlikte aralık odalarda yapılan tamiratlardan söz edilir.⁶⁵ Ayrıntılı tasviri yapılan hamamın ise üç halvet ve soğukluğu olduğu anlaşılmaktadır: “bi’l-külliyeye münhedim olan üç halvet ve soğukluk ile müceddeden horende hammâmı”. Ayrıca camekânlı bir oda ve külhanın da tamirata ihtiyacı olduğu belirtilmektedir.⁶⁶ Bu mahalde adı geçen son bir yer ise kenîflerdir. Zemini taş döşemeli ve etrafı duvarlı on adet kenîfin tecdîdi için (*tûlen: 23 zirâ’; arzan: 10 zirâ’; terbi’î: 230 zirâ’; fi 300*) 69.000 akçe masraf hesaplanmıştır.⁶⁷

⁶³ R. Osman, *age.*, s. 53.

⁶⁴ Sakf kurşunun tecdîdi için: “tûlen: 35 zirâ’; arzan: 15 zirâ’; terbi’î: 525 zirâ’; fi 80, 42.000 akçe” masraf hesaplanmıştır. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁶⁵ Kayıtlarda “Bu mahal iktizâ eylemez deyu mi’mâr ağa ma’rifetiyle işâret olunmağla şerh verildi”ği belirtilmektedir BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁶⁶ Halvet ve soğukluk için: “tûlen: 16 zirâ’; arzan: 15 zirâ’; terbi’î: 240 zirâ’; fi 2.400, 576.000 akçe”, camekânlı oda, külhan ve memşâların sakf kurşunu için ise: “tûlen: 15 zirâ’; arzan: 12 zirâ’; terbi’î. 180 zirâ’; fi 300 54.000 akçe” hesap yapılmıştır. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

⁶⁷ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 18.

Ser-gulâm-ı Mahalleri

Saray'ın Enderun Meydanı'nda bulunduğu anlaşılan bir başka yer ise kayıtlarda adı geçen ser-gulâm-ı mahalleridir. Anlaşıldığı kadarıyla tahtânî ve fevkânî on iki bâb oda ile hademe koğuşlarından müteşekkil bu mahalde yapılması planlanan tamirat için bir bütçe hazırlansa da mimar ağa buna şerh vermiştir. Hazırlanan bütçede (*tûlen: 66 zirâ'; arzan: 28 zirâ'; terbi'î: 1.848 zirâ'; fi 720*) 1.330.560 akçe masraf öngörülen “tahtânî ve fevkânî on iki bâb oda ile hademe koğuşları”nın tecdidi düşünülmüştür. Bununla birlikte (*tûlen: 66 zirâ'; arzan: 30 zirâ'; terbi'î: 1.980 zirâ'; fi 80*) 356.400 akçe masraf ise “ser-gulâm-ı kapı mahallinin” sakf kurşunun tecdididir. Kayıtlarda dikkat çeken bir bilgi ise ser-gulâm-ı mahallinde bulunun iki bâb misafir odasının varlığıdır. “Külliyen münhedim” olduğu belirtilen odalar şöyle tarif edilmektedir: “etrâf dîvâr ve cam ve pencere ve dehlîz ve tavan ve döşemesi ve müstemilât-ı sâiresiyle ma'a sakf kurşun müceddeden iki bâb müsâfir odaları ve dehlîz ve memşâsı”.⁶⁸

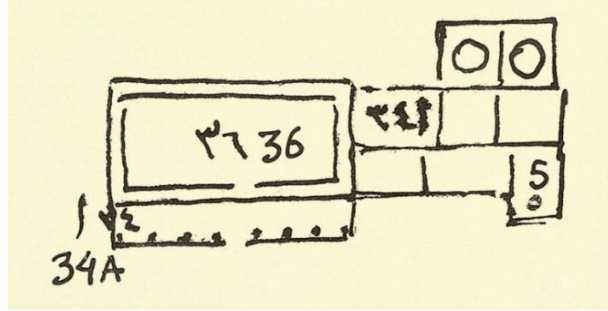
Hazîne Kethüdâsı Ağa Mahalli

Enderun teşkilatının hazine koğuşuna mensup hazîne kethüdâsı ağanın kullandığı daire Saray'ın hasoda tarafında bulunmaktaydı. Benliyan'ın planında daire 34A olarak hazine-i humâyunun dahilinde gösterilmektedir (Plan 4/34A). Plandan anlaşıldığı kadarıyla daire birkaç farklı odadan müteşekkildi. Bununla birlikte 1171 (H.)/1757-58 (M.) kayıtları ağanın kullanımına sunulan iki adet odanın tamiratından söz etmektedir. Yaklaşık (*tûlen: 18 zirâ'; arzan: 8 zirâ'; terbi'î: 144 zirâ', Fi 300*) 43.200 akçeye tamir edilmesi planlanan odalar: “etrâf dîvâr ve cam ve pencere ve şîrvân ve tavan ve döşeme” şeklinde tasvir edilmektedir.⁶⁹ Ayrıca bu mahalde bir de hamamın adı zikredilmektedir. Ayrıntılı bir tasviri yapılmayan hamamda yapılması planlanan (*tûlen: 7 zirâ'; arzan: 5 zirâ'; terbi'î: 35 zirâ'*) 12.000 akçe gibi düşük bütçeli masraf tamiratın kapsamlı olmadığını göstermektedir. Zira kayıtlarda tamirat “sıva ve kalay-ı hazîne ve lokma kazgan ve tathîr-i cehennemlik ve keçe kapıları” olarak belirtmektedir.⁷⁰

⁶⁸ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

⁶⁹ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

⁷⁰ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

Plan 4. (34A) Hazîne Kethüdâsı Ağasının Dairesi, (36) Hazine-i Humâyun (Benliyan'ın planından ayrıntı)

Kayıtlarda hazîne-i hümâyûn önünde bulunduğu belirtilen taş sütünlü dehlizin münhedim olduğundan tamiri gerektiği belirtilmektedir. Bu kapsamda tavanın boyanması ve sakf kurşunlarının tecdîdi için (*tûlen: 33 zirâ'*; *arzan: 11 zirâ'*; *terbî'î: 363 zirâ'*; *fî 180*) 65.340 akçe masraf yapılması planlanmaktaydı.⁷¹

Hazîneli Ağalara Ait Mekânlar

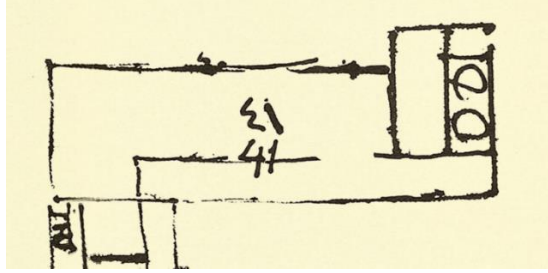
R. Osman'ın Enderun Meydanı'nın şimal cephesinde olduğunu belirttiği hazîneli ağalara ait mekânlar (Plan 5) Benliyan'ın planında 41 olarak belirtilmektedir. Plandan anlaşılacağı üzere mekânlar R. Osman'ın belirttiği gibi meydanın kuzeyinde bulunmaktadır. R. Osman koğuşların "kırk altı zira' tûlende ve on üç zira' arzında duvarları kârgîr ve sakfi kurşun örtülü olduğunu söyler. Bununla birlikte yazar, koğuşların önünde bulunan dört beş zira' arzında olan sakfi kurşun kaplı bir dehliz bulunduğunu da belirtir. 1171 (H.)/1757-58 (M.) kayıtların da ağaların mekânlarından söz etmektedir. Adı geçen yerler arasında odalar, koğuşlar ve hamam bulunmaktadır.⁷² Bu mahalde "münhedim" olan "kârgîr dîvâr ile cam, pencere, şîrvân, dehliz, tavan, tahta, taş döşemeli ve çeşme odası ile ağalar koğuşunun tecdîdi" düşünülmektedir.⁷³ Anlaşıldığı kadarıyla ağaların kullandığı koğuşların yanında bir de çeşmeli oda bulunmaktadır. Kayıtlarda tamirat kapsamına alınmış olan hamam da münhedim durumdadır. Hamam (*tûlen: 10 zirâ'*;

⁷¹ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

⁷² Tamirat kapsamında hazîneli ağaları mahallerinin sakf kurşununun tecdîdi: "tûlen: 84 zirâ'; arzan: 30 zirâ'; terbî'î: 2.520 zirâ'; fî 120, 302.400 akçeye" yapılacaktır. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

⁷³ Tamirat için: "tûlen: 70 zirâ'; arzan: 30 zirâ'; terbî'î: 2.100 zirâ'; fî 520, 109.200 akçe" bütçe ayrılmıştır. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

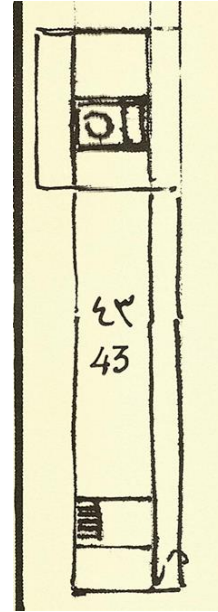
arzan: 8 zirâ'; terbi'î: 80 [zirâ']; fi 2.400) 19.200 akçeye müceddeden bina olunacaktır.⁷⁴

Plan 5. (41) Enderun Ağalarından Hazinelilere Mahsus Daire (Benliyan'ın planından ayrıntı)

Seferli Ağaların Koğuşları

R. Osman Enderun teşkilatına mensup seferli ağalara mahsus mekânların hazineli koğuşu civarında olduğunu ve altmış yedi zira' tul ve on iki zira' arzında olduğunu belirtmektedir.⁷⁵ Zira Benliyan'ın planında 43 numara (Plan 6/43) ile belirtilen koğuşlar hazine-i hümayunun yanında gösterilmektedir. Ne yazık ki Benliyan koğuşları ayrıntılı olarak tasvir etmemektedir. Ancak 1171 (H.) /1757-58 (M.) kayıtları daha ayrıntılı bir tasvir ihtiva etmektedir. Buna göre (*tûlen: 50 zirâ'; arzan: 25 zirâ'; terbi'î: 1.250 zirâ'; fi 520*) 650.000 akçe ile yenilenecek olan koğuşlar: “etrâf divâr ve şîrvân ve dehlîz ve cam ve pencere ve trabzan ve tavan ve döşeme” şeklinde tasvir edilmektedir. Bununla birlikte koğuş önündeki bir dehlizin olduğu, tavan ve taş döşemesinin (*tûlen: 50 zirâ'; arzan: 6 zirâ'; terbi'î: 300 zirâ'; fi 180*) 54.000 akçe tamir edileceği belirtilmektedir.⁷⁶

Plan 6. (43) Enderun Ağalarından Seferlilere Mahsus Daire (Benliyan'ın planından ayrıntı)

⁷⁴ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

⁷⁵ R. Osman, *age.*, s. 84.

⁷⁶ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 19.

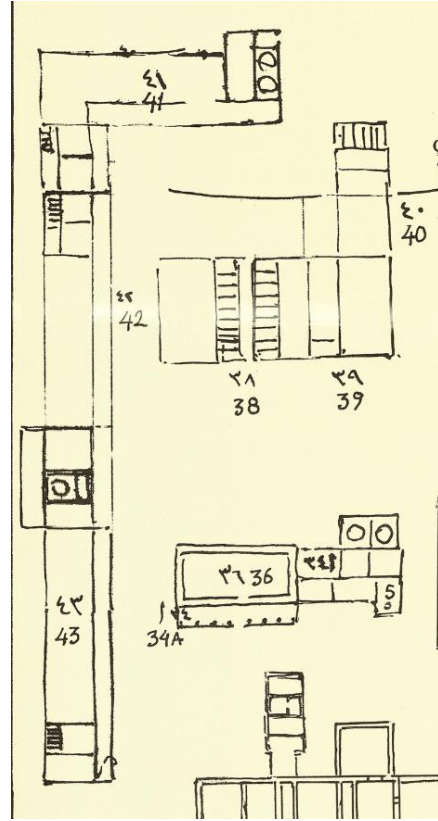
Kayıtlarda ağaların kullandığı bir başka koğuştan daha söz edilmektedir. “Şirvânî ve tavanlı” olarak tasvir edilen koğuşların (*tûlen*: 45 *zirâ*’; *arzan*: 17 *zirâ*’; *terbî’i*: 765 *zirâ*’; *fî* 520) 397.800 akçeye tamir olunacağı belirtilmektedir. Bununla birlikte aynı yerde bir de çeşme odasının da adı geçmektedir.⁷⁷ Kayıtlarda anlaşıldığı kadarıyla seferli ağaların kullandığı ve yıkık olduğundan (*tûlen*: 15 *zirâ*’; *arzan*: 8 *zirâ*’; *terbî’i*: 120 *zirâ*’) 288.000 akçeye müceddeden binâ olunacak bir de hamam bulunmaktaydı.⁷⁸

Kiler Kethüdâsı Ağası Mahalli

Enderun Meydanı’nda bulunan ve 1171 (H.) /1757-58 (M.) kayıtlarında adı geçen kiler kethüdâsı ağalar mahalli üç kat odadan müteşekkildi. Odalardaki tamirat kapsamında harcanacak (*tûlen*: 18 *zirâ*’; *arzan*: 13 *zirâ*’; *terbî’i*: 234 *zirâ*’; *fî* 900) 210.600 akçe ile tavan, döşeme ve sakf kurşunun tecdîdi gerçekleştirilecektir.⁷⁹

Kiler Ağalar Koğuşları

Enderun Meydanı’nda bulunan bir diğer koğuş ise kiler ağalarına aitti. R. Osman, koğuşların hazineli koğuşları civarında ve seferli koğuşlarının bitişiğinde elli dört zira’ tul ve on iki zira’ arzında olduğunu söyler.⁸⁰

Plan 7. (34) Hazine Kethüdâsı Dairesi; (36) Hazine-i Hümâyun; (38) Enderun kileri; (39) Enderun Ağlarına Mahsus Mahal; (40) Teneffüskâneler ve Musluklar; (41) Hazinelilere Mahsus Daire; (42) Kilercilere Mahsus Daire; (43) Seferlilere Mahsus Daire (Benliyan’ın planından ayrıntı)

⁷⁷ Odanın sıvasının yenilenmesi ve sakf kiremitlerinde yapılacak tamiratın: “*tûlen*: 20 *zirâ*’; *arzan*: 15 *zirâ*’; *terbî’i*: 300 *zirâ*’; *fî* 520, 156.000 akçeye” mal olacağı belirtilmektedir. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁷⁸ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁷⁹ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁸⁰ R. Osman, *age.*, s. 8.

Benliyan'ın planında 42 numarayla belirtilen koğuşun (Plan 7) R. Osman'ın belirttiği gibi hazinelilere ait mekânlar ile seferlilere ait mekânlar arasında gösterilmektedir. R. Osman'ın ayrıntılı bir tasvirini yapmadığı koğuşlardan, 1171 (H.) /1757-58 (M.) kayıtları söz etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla tamiratı (*tûlen: 90 zirâ'; arzan: 30 zirâ'; terbi'î: 2.700 zirâ'; fi 120*) 324.000 akçeye mal olacaktır. Koğuşlar: “etrâf dîvârları ve dehlîz ve şîrvân ve cam ve pencereleri derûn ve bîrûnu sıvaları ve Bağdadî tavanı” şeklinde tasvir edilmektedir.⁸¹ Görüleceği üzere Bağdadî tavanı olan odalar dehliz ve Şirvanlıdır. Ayrıca üç adet olduğu belirtilen memşâlar ise taş döşemeli ve önu dehlizlidir.⁸²

Kayıtlardan ağaların kullandığı bir hamamın da olduğu anlaşılmaktadır. Münhedim olduğu belirtilen ve (*tûlen: 12 zirâ'; arzan: 8 zirâ'; terbi'î: 96 zirâ'; fi 2.400*) 230.400 akçeye tamir edilmesi planlanan hamam kârgîr bir yapıdır. Yapının külhan ve camekân odasında yapılacak tamiratın yanında sakf kiremitlerinin de değişmesi gerekmektedir.⁸³ Ayrıca aynı mahalde hastalar odası ile bitişiğinde bulunan ve “bi'l-küllîyye münhedim” olduğu belirtilen tahtânî ve fevkânî odalardan da söz edilmektedir.⁸⁴

Has Odalılara Ait Mahaller

Yukarıda değinildiği üzere Enderun teşkilatının sonuncusu olan has oda teşkilatının en önemli dört zabiti; Has odabaşı, silâhdar, çuhadar ve rikâbdardı. Edirne Yeni Saray'daki yaşam alanları Kum Meydanı'nda bulunmaktaydı. Bununla birlikte 1171 (H.)/1757-58 (M.) yılı kayıtlarında has odalıların “has oda”daki (Cihânnümâ Kasrı) mevcut mahalleri hakkında bilgi verilmektedir. Bunlardan birincisi “Cihân-nümânın harâb sofası tahtında” olduğu belirtilen has oda ağalarının ta'âm odasıdır. Oda için “yirmi adet vürdinâr-ı kebîr-i cedîd ile mücedded elvân boyalı tavan” için (*tûlen: 15 zirâ'; arzan: 13 zirâ'; terbi'î: 195 zirâ'; fi 1.000*) 195.000 akçeye masrafa öngörülmektedir.⁸⁵

⁸¹ Bununla birlikte koğuşların: “tûlen: 90 zirâ'; arzan: 30 zirâ'; terbi'î: 2.700 zirâ'; fi 120, 324.000 akçeye” sakf kurşunları tamiri öngörülmektedir. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁸² Memşâlarda yapılacak tamiratların sakf kurşun: “tûlen: 13 zirâ'; arzan: 10 zirâ'; terbi'î: 130 zirâ'; fi 120; 15.600 akçe” tecidi ve iç kısımda gerçekleştirileceği: “tûlen: 12 zirâ'; arzan: 8 zirâ'; terbi'î: 96 zirâ'; fi 240; 23.040 akçe” belirtilmektedir. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁸³ Külhan ve camekân odası ve önünde mahallin mâlzemeleriyle müceddeden binâ ve mahlûtan tecdid-i sakf kurşunları için: “tûlen: 20 zirâ'; arzan: 8 zirâ'; terbi'î: 160 zirâ'; fi 300; 48.000 akçe” masraf öngörülmüştür. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁸⁴ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 20.

⁸⁵ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 21.

Kayıtlarda tam olarak yeri belirtilmeyen has odalılarının kullandığı hamam, olasılıkla ta'âm mahalline yakın bir yerde olmalıdır. Hamamdaki tamirat kapsamında (*tûlen: 15 zirâ'; arzan: 6 zirâ'; terbi'i: 90 zirâ'; fi 80*) 7.200 akçeye sakf kuşunun değiştirileşi öngörülmektedir. Bununla birlikte (*tûlen: 15 zirâ'; arzan: 6 zirâ'; terbi'i: 90*) 9.000 akçeye külhanın mücedded Bağdadî tavanı ile kaygan döşemenin tecdîdi de yapılacaktır.⁸⁶

Kayıtlarda aynı yerde bir de hastalar mahallinden söz edilmektedir. Daire hakkında ayrıntılı bir tasvir yapılmamaktadır. Bununla birlikte dairenin tavan, siva ve döşemesinde yapılacak tamirat için (*tûlen: 10 zirâ'; arzan: 8 zirâ'; terbi'i: 80 zirâ'; fi 60*) 4.800 akçe bütçe hesaplanmıştır.⁸⁷

Has oda teşkilatı içinde bulunan dülbend ağası mahali de tamirat kapsamına alınan yerlerdendir. Dairenin (*tûlen 15 zirâ'; arzan: 10 zirâ'; terbi'i: 150 zirâ'; fi 80*) 12.000 akçeye tavanının boyanmasının yanında, (*tûlen: 15 zirâ'; arzan: 10 zirâ'; kadden: 10 zirâ'; terbi'i: 500 zirâ'*) 10.000 akçeye iki kat siva yapılması da planlanmaktadır.⁸⁸

Kayıtlarda has odanın diğer önemli zabıtları rikâbdâr ağa, çukadâr ağa ve silâhdâr ağanın mahallerinden de söz edilmektedir. Buna göre rikâbdâr ağa mahallinin tavan boyası, tahta döşemesi ve sakf kurşunu için (*tûlen: 20 zirâ'; arzan: 10 zirâ'; terbi'i: 200 zirâ'; fi 300*) 60.000 akçe, çukadâr ağa mahallindeki tavan boyası ve yirmi adet kebir vürdinâr için ise (*tûlen: 40 zirâ'; arzan: 14 zirâ'; terbi'i: 560 zirâ'; fi 300*) 168.000 akçe masraf çıkarılmıştır.⁸⁹

Silâhdâr ağanın kullandığı dairede ise (*tûlen: 44 zirâ'; arzan: 32 zirâ'; terbi'i: 1.408 zirâ'; fi 60*) 84.480 akçeye sakf kurşunun tecdîdi yapılacaktır. Ayrıca kullandığı mahal şöyle tasvir edilmektedir: “fevkânî ve tahtânî sekiz adet etrafî tahta perdeli ve dîvârlı ve iki kat tavan döşemeli ve şirvânî”. Bununla birlikte ağanın kullandığı bir hamam ve bir de kahve odası bulunmaktaydı. Hamamın sıvası, mermerlerin ağartılması ve döşemelerinin onarımı için (*tûlen: 8 zirâ'; kadden: 7 zirâ'; arzan: 6 zirâ'; terbi'i: 196 zirâ'; fi 180*) 35.280 akçe, kahve odası üzerindeki sekiz adet mücedded vürdinâr ve on ikişer zirâ' kırıleme vaz'ıyla müceddeden tavan için ise (*tûlen: 12 zirâ'; arzan: 10 zirâ'; terbi'i: 120 zirâ'; fi 300*) 36.000 akçe bütçe hesaplanmıştır.⁹⁰

⁸⁶ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 21.

⁸⁷ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 21.

⁸⁸ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 21.

⁸⁹ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 21.

⁹⁰ BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 21.

Kayıtlarda iki adet veznedârbaşı odalarının ayrıntılı bir tasviri yapılmaktadır: “zahr-ı hazîne-i hümâyûnda bi'l-küllîyye münhedim olan dolma dîvârlı camlı ve pencereci tavan tahta döşemeli kiremid sakflı... fevkânî”. Anlaşıldığı kadarıyla hazîne-i hümâyûn arkasında bulunan iki oda dolma duvarlı fevkânî olarak inşa edilmiştir.⁹¹ Kayıtlarda adı geçen son bir yer ise aynı yerde bulunan kuyumcuyânı mahalidir.⁹²

Hiç kuşku yok ki S. H. Eldem'in de belirttiği üzere: “*Rıfat Osman'ın notları olmasaydı saray hakkında bu kadar malumat sahibi olamazdık*”.⁹³ Zira günümüzde Saray üzerine çalışma yapmak isteyen bir araştırmacı, Saray'ın inşa edildiği araziye ziyaret ettiğinde; *Adalet Kulesi*, *Cihannüma Kasrı*'nın temel izleri, *bâbüssaâde kapısı*, *matbah-ı amire* ve *Kum Kasrı hamamı* gibi birkaç yapıyla karşılaşacaktır. Oysaki bazı keşif defterlerine göre Saray'da, 119 oda, 21 dîvânâhâne, 22 hamam, 13 mescit, 16 büyük kapı, 13 koğuş, 4 kiler, 5 mutfak ve 14 kasır bulunmaktaydı.⁹⁴ Bu kadar fazla mekânı içinde barındıran bir Saray'dan günümüze sadece birkaç yapının gelmesi oldukça hazin bir durumdur. Bunun en önemli nedeni ise yıllar içinde Saray'a olan ilginin azalmasının yanında, belki de en önemlisi Cemil Paşa'nın kararıydı. Paşa, 1294 (H.)/1877-78 (M.) yılında Edirne vilayetine vali olduğunda, o sırada Ruslarla savaş devam etmekteydi. Paşa göreve geldiğinde Rusların kenti ele geçireceği endişesiyle cephanelik olarak kullanılan Saray'ı ateşe verdirdi. Dört gün boyunca devam eden yangın Saray'a büyük zarar verdi. Böylece II. Murad'ın temelini attığı Saray'ın yok olma süreci de hızlandı.⁹⁵

Sonuç

Bu çalışmada yukarıda sözü edilen yangın sonrasında neredeyse yok olan Saray'da Dârüssaâde ve Enderun ağalarının kullandığı mekânlarının tasviri yapılmıştır. Çalışmanın ulaştığı sonuçları birkaç başlık altında değerlendirebiliriz. İlk olarak Saray'ın mevcut yapılarının farklı dönemlerde çok fazla değişikliğe uğramadığı anlaşılmaktadır. Zira 18-19. yüzyıllara ait kayıtların yanı sıra R. Osman'ın aktardığı bilgiler şunu göstermektedir ki,

⁹¹ Tamirat için hazırlanan bütçe: “tûlen: 20 zirâ'; arzan: 8 zirâ'; terbi'î: 160 zirâ'; fi 420, 67.200 akçe”dir. BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 22.

⁹² BOA.D.BŞM.BNE.d.15933: 22.

⁹³ S. E. Eldem, *age.*, 21; Rıfat Osman'ın Edine Sarayı için tuttuğu notlar daha sonra Türk Tarih Kurumu tarafından satın alındı. Tosyavizade Rıfat Osman, *age.*

⁹⁴ R. Osman, *age.*, s. 43, 52-57; Aslanapa, *age.*, s. 147; Şehsuvaroğlu, saray birimlerinin sayılarını aynı vermekle birlikte, Kum Kasrı, Cihannümâ Kasrı ve harem dairelerinden başka on tane daha kasır olduğunu, hamam sayısının ise yirmi olduğunu söyler. H. Şehsuvaroğlu, *agm.*, s. 10.

⁹⁵ Ahmed Bâdi Efendi, *age.*, s. 1089-1090.

mekân isimlerinde çok fazla bir değişiklik olmamıştır. Bununla birlikte tamirata ilişkin 1171 (H.)/1757-58 (M.) tarihli kayıtlarda, odaların veya mahallerin tamire muhtaç yerlerinin ayrıntılı tasvirinin yapıyor olması, bu kayıtları saray mimarisi tarihi bakımından birinci el kaynak olmasını sağlamaktadır.

Çalışmanın işaret ettiği bir başka husus çalışmanın odaklandığı Dârüssaâde ve Enderun ağalarının yaşam alanlarının mevcut durumlarına ilişkindir. Saray'ın 1703 yılında terkedilmesinden elli dört yıl sonra III. Mustafa'nın (h. 1757-74) emriyle 1171 (H.)/1757-58 (M.) başlatılan tamirat için tutulan kayıtlar, geçen zaman içinde mekânların içinde bulunduğu vahim durumu göstermesi bakımından önemlidir. Tamire ihtiyaç duyulan birçok yer için kayıtlarda “münhedim”, “bi'l-külliyeye münhedim” veya “müceddeden binâ olunacak” ifadelerinin kullanılması geçen zaman içinde mekânların mevcut durumunun dönüşümünü açıkça göstermektedir.

Kayıtların sunduğu bir başka bulgu ise yine Dârüssaâde ve Enderun ağalarının yaşam alanlarıyla ilgilidir. Çalışmada referans alınan kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Dârüssaâde ağasının kullanımına sunulan yedi veya sekiz oda ile bir hamamı bulunmaktaydı. Buna ilave olarak tahtânî bir kasırdan da söz edilmektedir. Bununla birlikte Dârüssaâde ağalarının kullandığı yerler arasında iki büyük koğuş, cami, bir hamam, bir çamaşırhane ve kenîfler de mevcuttu. Ayrıca 1171 (H.) /1757-58 (M.) tarihli kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla ikinci ve üçüncü ağaların kendilerine ait daireleri de bulunmaktaydı. Yine 1171 (H.) /1757-58 (M.) kayıtları bu mahalde var olan ve yedi bâb oda ve bir de hamamdan müteşekkil musâhib ağalara ait mekânların varlığını göstermektedir. Enderun teşkilatı içinde önemli bir yere sahip hazînedâr ağanın kullanımına sunulan daire, ayrıca horendelerin kullandığı odalar, hamam ve kenîfler ile ser-gulâma ait tahtânî ve fevkânî on iki bâb oda, koğuşlar ve iki bâb misafir odası bulunmaktaydı. Yine teşkilata mensup hazîne kethüdâsı ağasının iki odası, hazîneli ağalarının kullandığı koğuşlar ve hamam, seferli ağalarının koğuşları ve hamamı, kiler kethüdâsı ağasının odası, kiler ağalarının koğuşları ve hamamı da vardı. Has odalılara ait mahaller arasında ise ta'âm odası, hamam, dülbend ağası mahalli, rikâbdâr ağa, çukadâr ağa ve silâhdar ağanın daireleri zikredilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)
Cevdet Saray (C.SM.) 943, 1501, 2353, 2396, 2431, 2693, 3391, 3394, 4607,
4629, 5683, 6809.
Bâb-ı Defterî, Başmuhasebe Bina Eminliği (D.BŞM.BNE.d.) 15933.
Hatt-ı Hümayun (HAT.) 29095, 29106, 29150, 35466.

Yayınlanmış Eserler

- Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne, 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si, C. 1/1, 2/1*, Haz. Niyazi Adıgüzel - Raşit Gündoğdu, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2014.
Altındağ, Ülkü "Dârüssaâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. IX*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 1-3.
Aslanapa, Oktay, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1949.
Ayverdi, Ekrem Hakkı - İ. Aydın Yüksel, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1976.
Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, C. III, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, İstanbul, 1989.
Cantay, Gönül, "Edirne Sarayı Kazısı 1999 (Matbah-ı Amire Yemek Salonları)", *4. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (2000 Van)*, Van, 2000, s. 65-76.
Cantay, Gönül, "Edirne Yeni Sarayı (Matbah-ı Amire) Kazısı 1999", *22. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. II, Ankara, 2001, s. 439-448.
Cantay, Gönül, "Edirne Yeni Sarayı Kazıları 2001", *Yeni Ozan Ağacı Kültür-Sanat-Edebiyat Dergisi, C. III*, S. 27, 2001, s. 3.
Cantay, Gönül, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı (1999-2000) Keramik Buluntuları", *5. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırma Sempozyumu Bildirileri (2001 Ankara)*, Ankara, 2001, s. 145-160.
Cantay, Gönül, "Edirne Yeni Sarayı Kazıları 2001 Buluntuları", *6. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri (2002 Kayseri)*, Kayseri, 2002, s. 229-238.
Cantay, Gönül, "Edirne Yeni Sarayı Kazısı, 2000", *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, Ankara, 2002, s. 29-40.

- Cantay, G., “Edirne Yeni Sarayı Kazısında Bulunan Figürlü Keramikler”, *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan) Bildirileri (2002 İzmir)*, İzmir, 2002, s. 175-179.
- Cantay, Gönül, “Edirne Yeni Sarayı Kazısı, 2001”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. I, Ankara, 2003, s. 29-38.
- Cantay, Gönül, “Edirne Yeni Sarayı Kazısı Lüle Buluntuları”, *Sanat Tarihi Defterleri*, S. 7, İstanbul, 2003, s. 15-24.
- Cantay, Gönül, “Edirne Yeni Sarayı Kazısı Lüle Buluntuları”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, C. VII, S. 1, 2005, s. 108-120.
- Cantay, Gönül, “Edirne Yeni Sarayı 2002 Yılı Buluntularının Değerlendirilmesi”, *7. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (2003 İstanbul)*, İstanbul, 2006, s. 57-61, 202-208.
- Demir, Önder, *Belgelerle Sarayı Cedîd-i Âmire-i Edirne*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.
- Eldem, Sedat Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar*, C. I, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul, 1969.
- Eldem, Sedat Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar*, C. II, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul, 1974.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, III. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1952.
- Kazancıgil, Ratip, *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne, 1994.
- Kazancıgil, Ratip, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi*, Edirne, 1995.
- Kocaaslan, Murat - H. Ahmet Arslantürk, “Padişah İçin Hazırlık: 1067-1068 (1656-58) Yıllarında Edirne Sarayı'nda Onarımlar ve Yeni Mekânlar”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. XIV, S. 55, 2012, s. 1-28.
- Kocaaslan, Murat - H. A. Arslantürk, “Sultan II. Mustafa Saltanatında Edirne Sarayı: 1696-1698 Harem Tamirâtı”, *Turkish Studies*, C. IX, S. 1, 2014, s. 271-312.

- Kocaaslan, Murat, “Düşmânlarımıza Bâ’is-i Helecân Vermek: Edirne Yeni Saray’ı Tamir Etmek”, *Belleten*, C. LXXVIII, S. 281, 2014, s. 149-171.
- Kocaaslan, Murat, “Edirne Yeni Saray’ın Harem Bölümünde H 1171 (M 1757-58) Yılında Yapılan Onarımlar”, *Sanat Tarihi Dergisi*, C. XXIX, S. 1, 2020, s. 133-151.
- Kocaaslan, Murat, “Edirne Yeni Saray’ın Arz Odası ve Kum Kasrı’nın 1171/1757-58 Yılı Onarımları”, *History Studies*, C. XII, S. 3, 2020, s. 1177-1204.
- Köprülü, M. Fuad, “Hadım”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. V/1, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1987, s. 44-47.
- Kritovulos Mikhael, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni (İstanbul’un Fethi)*, Çev. Karolidi, Türkçeye Çev. Muzaffer Gökman, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi, İstanbul, 1967.
- Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, Çev. Ari Çokona, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ II*, Haz. Faik Reşit Unat - Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Osman, Rifat - A Ünver, Süheyl, “Edirne Sarayı Hakkında”, *Yeni Türk Mecmuası*, C. V, S. 57, İstanbul, 1937, s. 1114-1127.
- Osman, Rifat, *Edirne Sarayı*, Yay. Süheyl Ünver, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Öz, Tahsin, “Edirne Yeni Sarayında Kazı ve Araştırmalar”, *Edirne: Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 217-222.
- Özer, Mustafa, “Edirne Sarayı (Sarayı Cedid-i Amire)’ndan Günümüze Ulaşabilen Yapılar Hakkında”, *Turkish Studies*, C. IX, S.10, 2014, s.809-836.
- Özer, Mustafa, “Edirne Yeni Saray’ın Avadis Benliyan Tarafından Hazırlanan 1905 Tarihli Vaziyet Planı Hakkında Düşünceler”, Ed. F. Hitzel, *14th International Congress of Turkish Art Proceedings*, Paris, 2013, s. 559-566.
- Özer, Mustafa, “Edirne Yeni Sarayı’nın (Sarayı Cedid-i Amire) Mevcut Durumu, Sorunları ve Yapılması Gerekenler”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2, 2011, s. 37-56.
- Özer, Mustafa, *Edirne Sarayı (Sarayı Cedid-i Amire) Kısa Bir Değerlendirme*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

- Öztürk, Said, "I. Ahmed Döneminde Edirne Sarayı Tamiri", *Osmanlı*, C. X, Ankara, 1999, s. 435-439.
- Öztürk, Said, "Sultan I. Ahmed Döneminde Edirne Sarayı Tamiri", *1. Edirne Sarayı Sempozyumu (1995 Edirne)*, Edirne, 1999, s. 269-274.
- Peremeci, O. Nuri, *Edirne Tarihi*, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, İstanbul, 1940.
- Sezgin, İbrahim, "1529 yılında Edirne Sarayında Gerçekleştirilen İnşa ve Tamir Faaliyetleri", *İzzet Gündoğdu Kayaoğlu Hatıra Kitabı Makaleler*, İstanbul, 2005, s. 397-407.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y. "Edirne'de Fatih'in Sarayı", *TOK. Belleteni*, 232-233, 1961, 10-11.
- Tosun, Miraç, "Şan-ı Devlet-i Aliyye'yi Korumak ya da Edirne Sarayı'nı Tamir Etmek", *History Studies*, C. VI, S. 6, 2014, s. 183-194.
- Tosyavizade Rifat Osman, *Edirne Sarayı Hümayunu ve Kasırlar*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y/732.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Ünver, A. Süheyl, "Adalet Kasrı", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 11, İstanbul, 1966, s. 30-31.
- Ünver, A. Süheyl, "Edirne Sarayı Cedid-i Amiresi", *Yeni Mecmua*, S. 85, 1923, s. 389-391.
- Ünver, A. Süheyl, "Edirne Sarayı", *Yeni Mecmua*, S. 86, 1923, s. 409-411.
- Ünver, A. Süheyl, "Edirne Sarayında Hamamlar", *Yücel*, S. 26, 1937, s. 55-59.
- Ünver, A. Süheyl, "Edirne Sarayının Kum Kasrı", *Arkitekt*, S. 9, 1939, s. 253-257.
- Ünver, A. Süheyl, *Edirne Sarayında Kum Kasrı*, İstanbul, 1940.
- Ünver, A. Süheyl, *Edirne'de Fatih'in Cihannüma Kasrı*, İstanbul Fetih Derneği Yayınları, İstanbul, 1953.

Murat KOCAASLAN